

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС НА СТВОРЕННЯ КРАЩОГО ПРОЕКТУ ДЕРЖАВНОГО ГЕРБА УКРАЇНИ (1991 р.)

Розглядається інформаційно-культурний простір та його взаємозв'язок з процесом ухвалення Державних символів України за матеріалами Всеукраїнського відкритого конкурсу на створення проекту Державного герба України.

Ключові слова: *Всеукраїнський відкритий конкурс на створення проекту Державного герба України, державні символи, культурний простір.*

Формування цілісного національного інформаційно-культурного простору на основі повернення культурних здобутків українців, що були примусово забуті або пристосовані для потреб комуністичної ідеології, постійно наштовхується на проблеми рефлексії «комуністичної» культури або її пережитків, на культурну відмінність між регіонами України, створюючи необхідність у виробленні нових принципів державної політики в інформаційно-комунікаційній сфері. Тому вважати, що національний культурний простір українців єдиний, немає суттєвих підстав. Він не може вважатися єдиним та цілісним, якщо не існує усталеної спільної символічної системи, що охоплює мову, національну культурну спадщину, систему цінностей; якщо культурні потреби громадянина задовольняються не національним виробником культурної продукції, а замінюються зарубіжними; коли існують значні групи громадян держави, що тривалий час перебували під впливом іншого культурно-інформаційного простору, залишаючись таким чином поза межами національного. Закономірно, що культурна роз'єднаність українців відображається у протилежних відповідях на головні питання нашої держави.

Наприклад, у сфері внутрішньої та зовнішньої політики, у виборі геополітичної стратегії, економіці, розвитку культури, державної мови. Водночас, показовим є процес ухвалення державних символів України, що тягнеться до цього часу, адже Великий герб України ще не ухвалено не лише через складність вироблення символіки, але й через розмаїття поглядів на її концептуальність. Органічно процес прийняття Великого герба держави бере початок з ухвалення Малого герба України, затвердження якого у тих політичних умовах було одним з важливих та складних завдань. Тому актуальність та практичне значення нашого дослідження безсумнівно відповідають потребам розбудови державності України та забезпечення гуманітарного розвитку нашого суспільства.

Мета дослідження: на основі аналізу матеріалів Всеукраїнського конкурсу створити кращий проект Державного герба України, виокремити основні ознаки залежності державотворчих процесів від інформаційно-культурного простору, що емпірично вказує на вироблення методів та шляхів ухвалення майбутнього Великого Герб України з урахуванням вже набутого історичного досвіду.

Дослідження ґрунтується на архівних джерелах, що складають законодавчі акти, листи та ескізи конкурсантів. Хронологічно матеріали охоплюють конкурсний період з 1 липня до 1 жовтня 1991 р., а також листи та інші супроводжуючі їх матеріали, створені після прийняття Державного прапора та Малого герба України. Тематика матеріалів стосується питання прийняття державної символіки: прапора, герба, гімну.

Окремо виділяються листи стосовно питання прийняття Державним прапором України синьо-жовтого стяга та матеріали, надіслані на Всеукраїнський відкритий конкурс на створення кращого проекту Державного Герба України.

З початком політики перебудови та гласності у Радянському Союзі єдиний культурний простір починає розширюватися не тільки в рамках офіційних мас-медіа, але насамперед за рахунок альтернативних джерел інформації, котрі на фоні усталених цензурою догм виглядають якісно та свіжіше, задовольняючи раніше тінювий інформаційний сегмент. Розширення культурного простору за рахунок цього сегменту дозволило поширювати нові для пересічної громадянина Радянського Союзу факти, що стосуються його національної пам'яті, але через ідеологічні насадження комуністичної влади були забуті або ж пристосовані до потреб останньої. Зміни в єдиному культурному просторі зруйнували інформаційний вакуум, в якому перебував Радянський Союз, спричинивши плюралізм поглядів у суспільстві щодо подальшого розвитку держави.

Швидке поширення історичних фактів, котрі опонували офіційній історії на фоні регресивних тенденцій розвитку економіки, забезпечило фундамент для старту нових незалежних державних утворень, з появою яких відбулося поступове виокремлення з донедавна єдиного культурного простору СРСР нових, означених територіально, комунікаційно-інформаційних полів. Це стало початком для становлення українського єдиного національного культурного простору, формування якого у той час мало стихійні ознаки й супроводжувалося конфліктами пам'яті, носіями якої, з одного боку, були прихильники національного відродження, а з іншого – послідовники комунізму. Навіть поширення раніше замовчуваних фактів з історії державотворчих процесів українців створювало нові проблеми для формування державної символіки України, котрі перейшли у крайнощі, та, головне, небажання визнавати «іншу» історію.

Наприклад, після прийняття синьо-жовтого прапора громадяни зверталися до вищих інстанцій з відвертим незадоволенням, що виражалося у примітивних асоціативних кліше: «...Желто-синий флаг никогда не был общегосударственным флагом Украины! ...Завтра националисты заставят вас, депутаты из 22 областей Украины, признать тризуб или свастику за герб Украины и Вы на это дадите свое согласие?!» [1, арк. 156]; «...что ОУН в 1929 году приняла желто-благитный флаг, как флаг организации и она была враждебной народам Украины организацией. ...Что небандеровщина из РУХа в 1989–1990 годах возродила флаг Скоропадского, представила и навязывает его как Украинскую национальную символику» [1, арк. 228]; «...Відносно прапора: Знову «бандеровщина»;

...На мою думку це зроблено не з зовсім чистих намірів людьми, схильними до буржуазного націоналізму. ...Я розумію підняття жовто-блакитного прапора як угоду екстремістським планам ради збереження спокою на Україні» [1, арк. 236]; «...Ми ніколи не приймали жовто-блакитний прапор, бендерівський і петлорівський. Чому його називають національним?» [1, арк. 260].

Вищенаведені негативні висловлювання належать окремій групі громадян, що на той переломний момент повністю не ідентифікувалися, знаходячись «посередині». З одного боку, вони сприйняли незалежність України, але, з іншого, не змогли перекреслити ідеологічні установки та відкидають «іншу» версію історії України, не схожу на компартійну. Аналогічну ситуацію можна побачити, аналізуючи матеріали Всеукраїнського відкритого конкурсу на створення проекту Державного герба України.

3 серпня 1990 р. Президія Верховної Ради Української РСР ухвалила постанову «Про державну символіку Української РСР», в якій йшлося: «Доручити комісіям у питанні законодавства і законності, з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин, культури та духовного відродження, народної освіти і науки розробити пропозиції щодо державної символіки Української РСР і внести їх на розгляд Президії Верховної Ради Української РСР» [2, арк. 1].

Наступна, ухвалена 24 червня 1991 р., постанова Президії «Про заходи щодо вирішення питання про державну символіку України» доручила комісіям Верховної Ради Української РСР (з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин, з питань культури та духовного відродження, з питань народної освіти та науки та ін.) провести відкритий конкурс на створення проектів Державного герба України, а також (у жовтні 1991 р.) науково-практичну конференцію з проблем державної символіки суверенної України: герба, гімну, прапора. [3, арк. 1, 3]. Мета конкурсу полягала у визначенні науково обґрунтованих засад і варіантів художніх вирішень герба суверенної української держави для його остаточного затвердження Верховною Радою Української РСР. Конкурс проводився з 1 липня до 1 жовтня 1991 р., учасники конкурсу повинні були виконати проекти герба (малюнок на ватмані розміром 90 на 60 см) з поясненнями обсягом до двох сторінок друкованого тексту [4, арк. 27]. Передбачалося десять заохочувальних премій у розмірі 750 крб. кожна [3, арк. 5].

За умовами конкурсу, проект герба повинен відповідати засадам геральдики, «відтворювати символи української державності, що в органічних для національного мистецтва формах втілювали би ідею народного безсмертя, сутність суверенної Української держави як демократичної правової Республіки» [3, арк. 5]. Конкурсні роботи оцінювалися спеціальною комісією у складі народних депутатів УРСР та фахівців.

Надіслані матеріали конкурсу, що представлені в архівних справах, можемо умовно систематизувати за концептуальними ознаками, котрі помітно виділяються в ескізах учасників, а саме: роботи, в яких головним елементом

є герб – тризуб; роботи з перевагою комуністичної символіки (серп і молот, зірка і т.п.); роботи, які ґрунтуються на симбіозі тризубу та комуністичної символіки; роботи, що відображають суто авторський погляд на проект герба без використання тризубу та комуністичних символів.

Зазначимо, що найбільш показовим для розуміння специфіки формування єдиного культурного простору та паралельно деформації культурного простору СРСР, є роботи, в яких поєднано тризуб з комуністичною символікою. Візуально такі герби асоціативно сприймаються як форма та зміст комуністичної влади, що досить зрозуміло. Але пояснення авторів такого вибору символіки дещо відрізняється від класичного сприйняття. З авторських пояснень до ескізу: «...У верхній частині серп і молот – бо Україна держава трудящих міста і села; а не предмет господарювання окремих партій, ділків, мільйонерів» [5, арк. 199]; «Петлюра викупав синьо-жовтий (прапор. – Авт.) у крові єврейських погромів, а Сталін і Берія червоного. ...Вжити жовто-золотий серп і молот (смичок селян і робітників)» [5, арк. 7]; «зірка – єдність країн світу ... в середині Б. Хмельницький – символ історії...» [5, арк. 11–12] і т.п. Пояснення у такому разі зображення тризуба поряд із серпом, молотом, зіркою або ж відсутнє, або трактується без конкретно означеного змісту.

Звичайно, на відміну від тризуба, трактування серпа і молота та повністю герба Української РСР не викликало особливих проблем. Передане смислове наповнення комуністичного герба дуже практичне, а головне, втілене політикою партії, правильно сприймається на побутовому рівні, що дозволяє залишати авторам серп і молот як символ хлібороба та робітника, міста та села, відкинувши їх ідеологічне значення у своїх проєктах. Легку трансформацію цих символів можна пояснити тим, що вони не звертаються до історичного досвіду національного державотворення. Відповідно до цього, ці символи здатні на основі інших ідентифікаторів, продиктованих класовим підходом, об'єднувати великі групи людей, будучи універсальним знаком в умовах індустріального суспільства. При цьому побутовий рівень сприйняття комуністичної символіки переходить суто на індивідуальне сприйняття.

Якщо людина є робітником заводу, то вона легко зрозуміє, що молот втілює її повсякденну роботу, селянин, аналогічно, розуміє значення серпа. В умовах такого сприйняття символіки, неможливо повноцінно осмислити тризуб. Стає абсолютно очевидним, що українське суспільство за аналогією читання смислового наповнення комуністичної символіки, почне шукати подібним чином візуальні схожості тризуба з предметами праці (селянські вила, рибацький гарпун, зброя та подібне.) або інші, що вживаються у побуті. Метод, що можна назвати асоціативним, швидко поширювався у масах. Багато громадян почали вбачати в тризубові зашифровані слова, перевертючи зображення під різним кутом, на жаль, читаючи не тільки слово «воля», але й непристойні слова. Не виключенням стали самостійні дослідження громадян з історії тризубу, які підкріплялися джерелами, але трактувалися вкрай суб'єктивно і без використання методів історизму, порівняння, хронології,

через банальну відсутність історичного знання. Поширення таких ненаукових думок, котрі опиралися на сумнівні версії трактування, було підкріплено суб'єктивізмом, що забезпечувався особистим досвідом громадян.

Наприклад, цитуємо з листа: «... Рекомендованный герб уже действовал на оккупированной немцами территории Украины. В 1942 году у меня, пятнадцатилетнего юноши, имелось удостоверение вместо паспорта с отпечатком моего большого пальца, выданное немецко-фашистскими властями, с гербом-трезубцем точно таким, как предлагает комиссия» [6, арк. 89]. Лист був надісланий після 17 грудня 1991 р. Тоді телебачення транслювало програму про державну символіку: було продемонстровано п'ятдесят проектів гербів та висловлено думку, що тризуб стане основним елементом Державного герба України. Голова комісії Л. Танюк ділився роздумами на кшталт символіки та розповідав про тризуб, чому саме йому надається перевага [6, арк. 89].

Одночасно зі вже наведеною негативною реакцією громадяни давали й позитивні оцінки на рекомендацію. Наприклад, цитуємо з листа: «Шановний Лесь Степанович! ...Відібрали у Вас кілька хвилин мене примусив той галас, що вчинився під час затвердження постанови про Державний прапор України. Уявляю, с какой «благородной яростью» накинуться на Вас ... коли запропонується на затвердження Герб України. (Вашу спеціальну передачу з цього приводу вдалося подивитися) А тому пропоную компромісний варіант...» [6, арк. 21].

Причини, що породили розбіжності думок, досить просто пояснюються. З наведеного вище виділяємо дві головні: культурна «різність» українців та недостатня розробка історії тризуба в комплексі з трактуванням його значення, тому що у науковій та публіцистичній сферах єдиного погляду також не існувало.

Задовго до резолюції «Про державний суверенітет Української РСР» [7] на сторінках періодичних видань почали з'являтися матеріали про національну символіку. Однією з перших публікацій була стаття В. Ткаченка «Національна символіка: минуле і сучасне», надрукована у лютому 1989 р. у газеті «Радянська Україна» [8]. Розкриваючи тему символіки, автор особливої уваги надає характеристиці тризуба, зазначаючи, що він є родовим знаком Рюриковичів. У 1989 р. на сторінках часопису «Пам'ятки України» № 3 з'являється стаття Б. Якимовича «До питання про українську національну символіку», в якій автор наводить версії походження тризуба та робить висновок, погоджуючись з Крип'якевичем, що тризуб не був офіційним гербом Київської Русі у сучасному розумінні цього слова [9, с. 44–48].

Особливу увагу звертає на походження та значення тризуба у своїх працях В. Сергійчук, зазначаючи, що існує понад сорок версій походження цього символу [10]. У 1990–1991 рр. опубліковано праці К. Голомозди, Д. Яневського стосовно походження та значення тризуба [11], брошура В. Беспалова та Н. Федулової «Національна символіка: традиції, сучасність. Методичні поради народним лекторам» [12]. У цей час у Києві виходить фактично

перший підручник з історії національної символіки нової доби Г. Кобка «Історія України. З історії національно-державної символіки України: конспект лекцій» [13]. Книга була видана навчально-методичним кабінетом Міністерства освіти УРСР. Не залишаючись поза загальноукраїнською дискусією, публікуються статті Г. Шаповалова «Герб Рюриковичів – якір чи тризуб?» [14] та «Знак Рюриковичів не тризуб, а якір-хрест» [15].

На виконання постанови Президії Верховної Ради було проведено наукову конференцію «Історичні традиції української національної символіки» (м. Київ, 8 червня 1991 р.) [4, арк. 36–43], що була спрямована на досягнення компромісу в проблемі майбутньої символіки. Та, незважаючи на велику кількість публікацій та зростаючого інтересу громадян до розробки символіки, чіткого формулювання походження й трактування тризуба вироблено не було, що засвідчують і результати роботи комісії.

Засідання спеціальної комісії Верховної Ради України з питань культури та духовного відродження відбулося 4 жовтня 1991 р. під головуванням Л. Тянока. Було підведено попередні підсумки конкурсу на створення Державного герба України, а також доручено групі у складі народних депутатів України (Л. Скорик, Ю. Гнаткевич, О. Кондряков) та фахівців (М. Брайчевський, Я. Шашкевич, О. Кириченко, П. Сохань, Г. Ткаченко, Б. Якимович, Д. Яневський та ін.) визначити п'ять конкурсних робіт для відзначення їх авторів заохочувальними преміями та подати на розгляд Президії Верховної Влади України пропозиції щодо підведення підсумків конкурсу. На конкурс було надіслано близько 200 робіт – ескізних проєктів державного герба України. Поряд з цим, багато листів громадян містили тільки побажання до герба, гімну та прапора України [4, арк. 28–30].

Матеріали конкурсу засвідчили, що абсолютна більшість його учасників та респондентів висловилися за визнання Золотою Тризуба на синьому полі Державним гербом України. За матеріалами визначили п'ять кращих ескізних проєктів гербів, серед яких переможним став проєкт А. Гречила та І. Турецького [4, арк. 31].

Вибір комісії саме на тризубі було пояснено у записці до Державного герба: «Тризуб як знак Київської держави Володимира Великого насамперед символізує безперервність тривалого історичного розвитку українського народу. Існує багато думок щодо значення тризуба, оскільки дослідниками зафіксовано понад 200 його різновидів (в різних епохах і на різних територіях). Можливо, цей родовий знак Рюриковичів символізує триєдність та тривимірність світу, охоплюваність трьох поколінь в огляді одного людського життя, ще пізніше трактується християнством, як єдність Бога – батька, Бога – сина і Бога – духу. Проте, загалом можливості прочитання тризуба в історичному, смислово-духовному аспектах є не вичерпні. Важливим для сутності тризуба є те, що в новітні часи він став символом відродження української державності і боротьби за національну незалежність. У 1918 р. тризуб було затверджено гербом Української Народної

Республіки. Як герб він зберігся у часи Гетьманщини (1918 р.), а у подальшому й за Директорії (1918–1920)

Після проголошення (...) Акту злуки, тризуб став державним гербом об'єднаних українських республік – УНР та ЗУНР.

Після занепаду УНР досить поширеним стало уявлення про цей знак, як про національний герб. ...Переконалим доказом такого висновку є матеріали конкурсу оголошеного Президією ВР УКР...» [4, арк. 31].

Таким чином, на офіційному рівні не було остаточно потрактовано символіку тризуба, натомість стверджено, що прочитання його контексту є невичерпним.

Записка ґрунтувалася на меморандумі «Яка символіка традиційна», написаним за матеріалами конференції «Історичні традиції української символіки», підписаним 23-ма відомими народними депутатами, науковцями, культурологами, надрукованому в газеті «Голос України» [16]. Дослідники походження та значення тризуба О. Белов та Г. Шаповалов стверджують, що автори меморандуму перебували під впливом книги символіста та містика В. Шияна «Українська символіка» [17], тому пояснили значення тризуба не спираючись на конкретні історичні факти [18, с. 115].

Незважаючи на проблему трактування, у записці пояснено важливість ідеї тризуба як традиційного знаку (символу) українського державотворення, що було головним аргументом для ухвалення тризуба Державним гербом України.

Отже, таке ключове питання, як прийняття державної символіки України, безпосередньо залежить від процесу становлення єдиного культурного простору українців, тому досягнення компромісів та єдності у питанні ухвалення майбутнього Великого герба України повинно відбуватися шляхом поширення інформації про історію України у вітчизняному медійному просторі за участю провідних науковців-істориків.

Переваги наукового методу над індивідуальним досвідом та політичними переконаннями є очевидним, що показали наведені вище приклади з матеріалів Всеукраїнського відкритого конкурсу на створення кращого проекту Державного герба України 1991 року.

Список використаних джерел:

1. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 2068.
2. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 1588.
3. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 1596.
4. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 2077.
5. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 2067.
6. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 2078.
7. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року №55 – XX // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – С. 429.
8. Ткаченко В. Національна символіка: минуле та сучасне // Радянська Україна. – 1989. – 29 лютого.

9. Якимович Б. З. До питання про українську національну символіку // Пам'ятки України. – 1989. – № 3. – С. 44–48.

10. Сергійчук В. І. Жовто-блакитний прапор і тризуб // Наука і суспільство – 1989. – № 8. – С. 76–78.

11. Голомозда К. Ю., Яневський Д. Б. Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України (Українська національна символіка: походження, традиції, доля) // Минуле України: відновлені сторінки. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 26–60.

12. Беспалов В. А., Федулова Н. А. Национальная символика: традиции, современность. Методические рекомендации в помощь лектору. – К.: Знание, 1990. – С. 22.

13. Кобко Г. Л. Історія України. З історії національно-державної символіки України : Конспект лекцій. – К.: УМК ВО, 1991. – С. 20.

14. Шаповалов Г. І. «Герб Рюриковичів – якір чи тризуб? // Україна. – 1989. – № 48. – С. 14.

15. Шаповалов Г. І. Знак Рюриковичів не тризуб, а якір-хрест // Національна символіка. Бібліотека журналу «ПУ», Книга І. – К., 1990. – С. 32–36.

16. Драч І., Маринчак В., Гісцова Л. та інші. Яка символіка традиційна // Голос України. – 1991. – 12 серпня.

17. Шиян В. Українська символіка. – Ontario: Видавництво «Українське Відродження», 1990. – 35 с.

18. Український тризуб: історія дослідження та історичний реконструкт. Монографія / О. Ф. Белов, Г. І. Шаповалов; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського. – К.; Запоріжжя: Дике Поле, 2008. – 265 с.

Тищенко А. А. Всеукраинский конкурс на создание лучшего проекта Государственного герба Украины (1991 г.)

Рассматривается информационно-культурное пространство и его взаимосвязь с процессом принятия Государственных символов Украины по материалам Всеукраинского открытого конкурса на создание проекта Государственного герба Украины.

Ключевые слова: *Всеукраинский открытый конкурс на создание проекта Государственного герба Украины, государственные символы, культурное пространство.*

Tyschenko A. O. Ukrainian Contest for the creation of the best project of the State emblem of Ukraine (1991)

In article consider cultural space and its relationship to the process of adopting the Ukrainian State Symbols for basis materials open contest to project of the State Emblem of Ukraine.

Keywords: *Contest for the creation of the State Emblem of Ukraine, national symbols, cultural space.*